

AZ 1956-OS FORRADALOM ÉS SZABADSÁGHARC NEGYVENEDIK ÉVFORDULÓJÁRA

HORVÁTH MIKLÓS

A MAGYAR NÉPHADSEREG ÉS AZ 1956-OS FORRADALOM (Részletek az 1956-os forradalom katonai történetéből)

A Magyar Néphadsereg az 1956-os forradalomban játszott szerepének, tevékenységének megértése érdekében az általános politikai helyzet vizsgálatával párhuzamosan fel kell tárni a hadsereg fejlődésének legfontosabb jellemzőit, figyelembe kell venni belső életének sajátosságait, a hadseregen belül a forradalmat megelőző időszakban végbement főbb folyamatokat.

A demokratikus magyar honvédséget 1945-ben a faszizmus elleni harc érdekében szervezték, majd a nyugati veszély állandó hangoztatása mellett a Jugoszlávia ellen megvívandó háborúra készítették elő. A népgazdaság lehetőségeit messze meghaladó hadseregépítés, amellyel, hogy akadályozta a kommunista párt által megfogalmazott társadalmi célok elérését egy sor, a hadsereg életét, működését károsan befolyásoló tényező forrásává is vált.

Az egyre nagyobbra duzzadt hadsereg mind több és több pénzbe került az országnak. A fegyveres erők és testületek a nemzeti jövedelemből 1950-ben 13,9 %-ot, 1951-ben 15,2 %-ot, 1952-ben 25,5 %-ot és 1953-ban is még 24,3 %-ot használtak fel.¹

Egy, a Hadtörténeti Intézet dolgozóiból összeállított munkacsoport által 1957 tavaszán készített tanulmány² több vonatkozásban helyesen mutatta be a hadseregben lezajlott változásokat, a szervezetet jellemző és egyben terhelő ellentmondásokat. A tanulmány készítői többek között megállapították, hogy a hadsereg fejlesztése során létrejött túlzott méretű központi vezetés a döntési jogok centralizálásával, a szabályzatok előírásainak önkényes megsértésével szinte teljes egészében felszámolta a közép- és alsószintű parancsnoki kar önállóságát.

A katonai felső vezetés elszakadt a csapatoktól, azok életét, problémáit nem ismerte. A nagyfokú bürokrácia eltompította a felelősségérzetet, betegessé vált a felsőbb szervek bizalmatlansága, általánossá vált az alárendeltek mélységes lebecsülése. Törvénné vált, hogy a tisztek, beosztásra és rendfokozatra való tekintet nélkül mindenre felsőbb utasítást várjanak, önállóan nem intézkedhettek, minden öntevékenységet a csírájában elfojtottak.

A hadsereg évenként többszöri átszervezése, és később a létszámcsökkentések sem eredményezték a minduntalan beígért minőségi javulást, a tisztek beosztásá-

¹ *Bencze László*: Farkas Mihály hadserege, *Magyar Nemzet* 1990. február 12., 8. o.

² „Az 1956. október-novemberi ellenforradalom és a Magyar Néphadsereg” Tanulmány Hadtörténeti Levéltár, (a továbbiakban HL) 1956-os gyűjtemény 8. ő. e. 3-121. o. L.: Magyar Néphadsereg és az 1956-os forradalom (Részlet a Hadtörténeti Levéltár 1956-os irataiból) (Közl.: *Horváth Miklós*) 1956. Évkönyv, 1992. 1956-os Intézet, 157-171. o.

nak, anyagi helyzetének megszilárdulását. A tisztek létszáma 1950 és 1951 között csaknem megháromszorozódott, 1950 és 1953 között majdnem hatszorosára emelkedett.³

A hadsereg fejlesztésének ütemét jól érzékelteti, hogy a hadosztályok száma 3-ról 14-re, a lövészezredeké 7-ről 31-re, a harcokocsiezredek száma 1-ről 13-ra, a tüzérezredek száma 6-ról 32-re emelkedett 1949 és 1951 között.⁴

A tiszti állomány kiképzése 1949 és 1951 között elsősorban 5-6 vagy 9-12 hónapig tartó tanfolyamokon történt. 1952. január 1-jei adatok szerint a hadtest-, hadosztály-, és dandárparancsnokok 54,9 %-a; az ezredparancsnokok 35,6 %-a; az önálló zászlóaljparancsnokok 33,8 %-a; a zászlóaljparancsnokok 28 %-a; a század-, illetve alosztályparancsnokok 75 %-a rendelkezett csak az előírt végzettséggel.⁵

1953. január 1-jén a Magyar Néphadsereg rendszeresített állománya 218 224 fő telt ki. A ténylegesen meglévő létszám – 29 749 tiszti, 46 502 tiszthelyettes, 96 573 sorkatona, 2129 tisztiiskolás hallgató, 11 905 növendék, 8584 polgári alkalmazott, hadrenden kívül 14 970 fő – 210 412 fő volt.⁶

A nemzetközi helyzetben 1953-ban bekövetkezett kedvező változások és a szovjet politikai vezetés „tanácsai” arra késztették a Magyar Dolgozók Pártjának vezetését, hogy az általános változtatásoknak megfelelően módosítsa honvédelmi politikáját is. A MDP Központi Vezetősége – 1953. június 27-28-i ülésén elismerte, hogy a fegyveres erők „... szükségesnél nagyobb mértékű és gyorsabb ütemű fejlesztése ...” hiba volt.⁷ Ezzel kezdetét vette a több mint kétszáz ezer fős hadsereg leépítésének programja, amelynek során a létszám 54 ezer fős csökkentését irányozták elő.

A tisztiakar életviszonyai nagymértékben hatottak a szolgálati feladatok ellátásának színvonalára. A tisztek többsége minden évben más beosztásba és más helyőrségbe került és megközelítőleg húsz százalékuk élt külön a családjától. Az 1956-ban bevezetett pénzügyi intézkedések következtében sok tiszt illetménye csökkent, jelentős részük a bevonulást megelőzően többet keresett, mint tisztté avatása után, s ugyanakkor éjjel-nappal dolgozniuk kellett. Ez is a magyarázata annak, hogy különösen az alacsonyabb rendfokozatú tisztek jelentős része a tiszti pályát nem tekintette hivatásnak és sokan kérték a leszerelésüket.

A hivatásos tiszthelyettesi kar megszüntetése után a tisztek tanulási, művelődési lehetőségei – a szabadidő hiányában – szinte a semmire csökkentek. A nagyfokú fluktuáció még a legképzettebbek körében is állandó létbizonytalanságot szült, életük, katonai pályafutásuk alakulása a törvények mellőzésével született döntésektől függött. A tiszti állomány körében kialakult nagyfokú elkeseredést fokozta az elhárító szervek gyakran önkényes eljárása, mely sok esetben a parancsnokok tekintélyének lejáratásához is vezetett. Ebben is keresendő a forradalom napjaiban általánossá váló Államvédelmi Hatóság-ellenes magatartás gyökere.⁸

3 Uo. 6-7. o.

4 *Surányi Jenő-Cs. Nagy Imre*. A szárazföldi hadműveleti csapatok történetének áttekintése (1945-1980) Tanulmány. 1987. – HL Tanulmánygyűjtemény (Tgy) II. 330/47/V-5, 19. o.

5 HL Magyar Néphadsereg Vezérkar Titkárság iratai 1952 7/2, 654/40/8. ő. e. 106. o.

6 A „hadrenden kívüli állomány” a hadtáp- és műszaki építő alakulatoknál teljesített szolgálatot. Magyar Országos Levéltár (OL) Rákosi Máttyás iratai, 276. fond, 65. csop. 195. ő. e. 395. p.

7 *Szabó Bálint*. Új szakasz az MDP politikájában, 1953-1954. Budapest, 1984. 20. o.

8 HL 1956-os gyűjtemény 8. ő. e. 7-8. o.

A bajokat tetézte a következetlen és lelkiismeretlen káderpolitika, amely a hadsereg tisztikarának csaknem minden rétegében komoly elégedetlenséget szított. Sértve érezték magukat azok, akiket 1945-46-ban a kommunista párt küldött a hadseregbe, mert őket az 1948-49 után felavatott tisztekkel szemben csak másodrendűnek tekintették, de sértve érezték magukat a régi munkásmozgalmi káderek, a volt partizánok, akiknek jelentős részét különböző indokokkal elbocsátották a hadseregből. Nem érezték magukat jól a hadseregben a frissen bekerült értelmiségiek – mérnökök, orvosok – sem, akik a polgári viszonyoknál kedvezőtlenebb anyagi körülmények közé kerültek és megbecsülést csak ritka esetben élveztek. Rendkívül bizonytalan helyzetbe kerültek az 1945 előtti rendszer tisztjei is.⁹

Rontotta továbbá az általános hangulatot a hadseregből leszerelt tisztekkel való törődés teljes hiánya is.¹⁰

A hadseregbe a kommunista párt hívására érkező és a pártba már a hadseregben belépő tiszteknek is komoly csalódást okoztak a társadalom egészét uraló személyi kultusz hadseregbeli megnyilvánulásai. A pártmunkában is elterjedt a parancsolgatás, a vezető funkcionáriusok akaratának feltétlen érvényesítése. A szavak és tettek egymásnak szögesen ellentmondó gyakorlata következtében a párttagság nagyobb része passzívvá vált, az alapszervezetekben az önálló véleményalkotás elhalt. Ilyen körülmények között a korábban aktív tisztek nagy része is politikailag passzívvá vált, s mintegy külső szemlélőként várta a politikai helyzetnek és ezen belül önsorsának javulását.¹¹

Általánossá vált, hogy a felső vezetés szintjén eldöntött kérdésekkel, kinyilatkoztatott szempontokkal ellentétes véleményeket, javaslatokat mint ellenséges nézete-
ket marasztaltak el.

A Magyar Néphadsereg alapvető feladatai között papíron ugyan szerepelt a társadalmi rendnek a belső ellenséges erők elleni védelme, de a karhatalmi feladatok végrehajtására való felkészítés érdekében a gyakorlatban nem történt semmi. Ez a funkció 1948 után egy újonnan felállított külön szervezet – 1956-ban az Államvédelmi Hatóság – feladatává vált. A hadsereg és az így létrehozott belügyi szervezet vezetése és személyi állománya között hamarosan megromlott a kapcsolat. Ennek következtében a hadsereget a belső karhatalmi feladatok ellátására ki sem képezték.

A hadsereg harci szelleme – a mesterségesen szított „jugoszláv veszély” megszűnése és Ausztria semlegességének kikiáltása után – a nemzetközi helyzet enyhülésének időszakában romlott. A hadsereg létszámának csökkentése, ugyanakkor harci szellemének fokozása megoldhatatlan feladatnak bizonyult.

A Magyar Néphadseregben 1955-56-ban is jelentős létszámleépítést és átszervezést hajtottak végre.

A Minisztertanács 1071/1956. számú határozata alapján a hadsereg létszámát az alábbiak szerint kívánták csökkenteni.

9 Uo. 6-7. o.

10 Uo. 7. o.

11 Uo. 7-8. o.

<i>Állománykategória</i>	<i>Csökkentés előtti létszám</i>	<i>Tervezett létszám</i>	<i>Csökkentés mértéke</i>
Tiszt	29 000	24 500	4 500
Továbbszolgáló tiszthelyettes	9 000	7 500	1 500
Sortiszthelyettes, honvéd, növendék	87 000	83 000	4 000
Katona összesen	125 000	115 000	10 000
Polgári alkalmazott	25 000	20 000	5 000
Mindösszesen	150 000	135 000	15 000 ¹²

A hadsereg 1956 őszi átszervezésére kiadott „Szervezési Intézkedés”¹³ -ben felsorolt katonai szervezetek közül változatlan állapotban csak egy maradt. A magasabbegységek, egységek és intézmények közül megszűnt 49, új állománytábla szerinti szervezetre tért át 290, más helyőrségbe települt át 21. Ezen időszak alatt 9 új katonai szervezet felállítását rendelték el.

A felvázolt folyamatokat, körülményeket is figyelembe véve megállapítható, hogy a forradalom kitörését közvetlenül megelőző időszakban a Magyar Néphadseregben a két lövészhadtest (a 3. és 6.) alárendeltségében 3 lövész- és 2 gépesített hadosztályba szervezve hadrafogható állapotban 12 lövész-, 5 gépesített- 3 harckocsi-, 12 tüzér és 5 harckocsi rohamlöveg ezred volt. A fentiekén kívül a felszámolás alatt lévő 9. lövészhadtest állományából a Honvédelmi Minisztérium közvetlen alárendeltségébe helyezett 8. lövészadosztály kötelékéből 2 lövész-, 1 gépesített-, 1 közepes harckocsi-, 1 tüzér és 1 harckocsi rohamlöveg ezred volt szükség esetén alkalmazható.

Ezen az erőkn kívül a Néphadsereg állományába 1 áttörő tüzéradosztály (4 tarackos tüzérezreddel), 1 aknavető ezred, 1 önálló páncéltörő ezred, 1 kivonuló légvédelmi tüzér hadosztály (4 kivonuló légvédelmi tüzér ezreddel), az Országos Légvédelmi és Légierő Parancsnokság alárendeltségében 4 honi légvédelmi hadosztály (összesen 10 honi légvédelmi tüzér ezreddel), 2 vadászrepülő hadosztály (összesen 6 vadászrepülő ezreddel), és a Hadihajós Dandár tartozott.

1956 októberének közepén – az újonnan felállításra kerülő katonai szervezetek közül – előrehaladott állapotban volt a 4. hadseregpáncsnokság törzskének a megszerzése, de a páncsnokság a forradalom időszakában csapatok felett még nem rendelkezhetett. Színesíti a képet, hogy a leszervezésre ítélt katonai szervezetek (1 lövészhadtest-, 1 gépesített, 1 légvédelmi tüzér-, 1 csatarepülő hadosztályparancsnokság, valamint 2 lövész-, 5 tüzér-, 2 harckocsi-rohamlöveg- és 3 csatarepülő ezred) felszámolását a vizsgált időszakban még nem fejezték be.

Bonyolította a helyzetet az is, hogy a megmaradt ezredek közül 18 (2 lövész-, 2 gépesített-, 8 tüzér-, 1 nehéz harckocsi-, 2 közepes harckocsi-, 3 harckocsi-rohamlövegezred) ezekben a napokban került másik hadosztály parancsnokságának az irányítása alá.¹⁴

Jelentősen korlátozta továbbá az alkalmazás lehetőségét, hogy az állományváltás még csak megkezdődött. A szolgálati idejét letöltött sorállomány leszerelése a leg-

12 OL Hegedűs András iratai XIX-A-2-p 1048.

13 HL 102/05/168.

14 Uo.

több alakulatnál már megtörtént, az újoncok behívására azonban még nem került sor. Így egy-egy ezred létszáma (5–600 fő) alig volt több, mint egy feltöltött zászlóaljé. A tiszti iskolákon a végzős növendékek avatása megtörtént, a frissen avatott tisztek a szabadságukat töltötték, szolgálati helyükre még nem vonultak be.

Fontos adatok ezek, mivel Budapesten a karhatalmi szolgálat a katonai tanintézetekre – az akadémiákra és a tiszti iskolákra – épült. A fenti intézeteken kívül a fővárosban számottevő katonai erő nem volt. A forradalmat közvetlenül megelőző időszakban az akadémiákon és tüzéralakulatoknál is nagy szabadságolás volt. De nem szabad elfelejteni azt sem, hogy a tisztikar egy része leszerelés alatt állt, más része bizonytalanságban élt, mivel október 10-ig a tervezett létszámcsökkentésnek csak 55 %-a került végrehajtásra.¹⁵

A hadsereget is váratlanul érte a tüntetés során elemi erővel felszínre törő elégedetlenség, a gyökeres társadalmi változások útjában álló erők elleni mérhetetlen gyűlölet.

1956. október 6-án, Rajk László¹⁶ és társai ünnepélyes temetése alkalmából a hadseregben bevezették a szigorított hadműveleti szolgálatot, a kiadott intézkedést hamarosan visszavonták. A lengyel események hatására¹⁷ október 20-án elrendelték ugyan a biztonsági rendszabályok bevezetését, az őrségek megerősítését, felülvizsgálták a karhatalmi riadóterveket, összekötő tiszteket küldtek a magasabb egységekhez stb., ám 21-én ezeket, mint alaptalan intézkedéseket visszavonták.

Október 22-én Budapesten a katonai akadémiák, a tiszti iskolák küldöttei megjelentek az egyetemi gyűléseken, felvették a kapcsolatot az egyetemi ifjúság tüntetést szervező vezetőivel és elfogadták a pontokba szedett követeléseket, melyekben a válságos helyzet megoldása érdekében többek között szükségesnek látták a Magyar Dolgozók Pártja kongresszusának azonnali összehívását, a párt vezető testületeinek újjáválasztását, Nagy Imre¹⁸ vezetésével új kormány alakítását, több párt részvételével megtartott általános és titkos választásokon alapuló nemzetgyűlési képviselői választást, az ipari munkásság munkanormájának rendezését a létminimum megállapítása alapján és a munkás-autonómia bevezetését az üzemekben, a beszolgáltatási rendszer felülvizsgálatát és az egyénileg gazdálkodó parasztság támogatását, a politikai és gazdasági perek felülvizsgálatát, az ártatlanul elítélt politikai foglyok

15 HL 1956-os gyűjtemény 8. ő. e. 3–121. o.

16 1956. október 6-án Rajk László, Pálffy György, Szőnyi Tibor, Szalai András, október 13-án a kivégzett tábormokok: Solyom László, Illy Gusztáv, Belezay István, Révay Kálmán, Pórfy György és Koronczy Béla, Horváth Hönigsberg Ottó rendőrtisztek újratemetése volt.

17 1956. június 28-án a lengyelországi Poznanban mintegy ötvenezer munkás vonult az utcára kenyeret és szabad választásokat követelve. A biztonsági erők fegyverrel érték szét a tüntetést, ötven halott, háromszáz sebesült árán, több mint háromszáz főt letartóztattak. 1958. október 8-án és 12-én a poznanai zavargások több résztvevőjét börtönbüntetésre ítélték. Október 19-én a Lengyel Egyesült Munkáspárt Központi Bizottsága tagjai közé kooptálja W. Gomulkát és további három „titóistát”. Hruscsov vezetésével magas rangú szovjet küldöttség azonnal Varsóba utazott. A KB ülés félbeszakadt, de október 19–21-én a LEMP KB 8. plénuma, dacolva a szovjet fenyegetéssel, újra W. Gomulkát választotta meg első titkárnak. Október 20-án a szovjet vezetők elhagyták a lengyel fővárost. Gomulka a KB ülésen síkra szállt a szocialista országok teljes függetlensége mellett és beszédében védelmébe vette a poznanai munkásokat.

18 Nagy Imre (1896–1958) vezető kommunista politikus, agrárszakember. A reformpolitika meggyőződéses képviselője. 1953–55-ben és 1956 október–novemberben Magyarország miniszterelnöke. 1958 júniusában konstrukciós perben elítélték és kivégezték.

részére teljes amnesztiát, a hátrányba kerültek rehabilitálását, Rákosi Mátyás¹⁹ szerepének kivizsgálását, a Szovjetunióban igazságtalanul elítélt és ott tartott magyarok hazahozatalát, a teljes vélemény- és sajtószabadság megalósítását, a zsarnokság és az önkény jelképe, a Sztálin szobor azonnali eltávolítását.

Külpolitikai téren a legfontosabb követelések közé tartozott a szovjet–magyar kereskedelmi szerződések felülvizsgálata az egyenrangúság alapján, és a békeszerződés értelmében az összes szovjet csapatok Magyarországról való kivonása. A hadsereget érintően követelték a szovjet típusú egyenruha helyett „nemzeti” jellegű egyenruha rendszeresítését.

Október 23-án délelőtt a Petőfi (Politikai tisztképző) Akadémián röpgyűlést tartotak és felhívással fordultak az egyetemi ifjúsághoz, amelyben a következők is olvashatók:

„Mi a lánglelkű szabadságharcosról Petőfi Sándorról²⁰ elnevezett katonapolitikai akadémia beosztott tisztjei és hallgatói egyetértünk a magyar egyetemi ifjúság jogos és igazságos követeléseivel és azokat támogatjuk. A nép fiai vagyunk eskünkben is a népre esküdtünk. A néppel tűzön-vízen át harcolunk.”

Ezt a felhívást eljuttatták az egyetemre, ahol a gyűléseken nagy lelkesedéssel felolvasták a határozatot. Ekkor született meg a jelszó: „Velünk van a hadsereg!” Ezzel egyidőben a Kossuth Akadémián már követelték a párt és a hadsereg egyes vezetőinek a leváltását, felvetették a szovjet csapatok itt-tartózkodásának a kérdését és követelték az egyenruha megváltoztatását is. A két akadémia küldöttei táviratot küldtek a lengyel Katonai Akadémiának, melyben kifejezték a Lengyelországban zajló változásokkal kapcsolatos együttérzésüket.

A hadsereg vezetői nem ismerték fel az országban lejátszódó folyamatok és mozgalmak célját és jelentőségét, s nem tartottak a helyzet robbanásszerű változásától. A tüntetésekkel kapcsolatos jelzéseket nem vették komolyan, az aggodalmaskodókat rémlátással vádolták és 23-án délután olyan döntést hoztak, hogy a hadsereg, ha szervezeten nem is csatlakozik a felvonuláshoz, egyénileg helyes, ha a katonák részt vesznek a tüntetésben, segítenek a tömeg megnyugtatásában. Az előző napokhoz hasonló készültséget „nem kell pánikot kelteni” hivatkozással még délután sem rendeltek el, a tisztekkel leadták szolgálati fegyvereiket, és csak a késő délutáni órákban rendeltek be a Honvédelmi Minisztériumba néhány fontosabb beosztású vezetőt.

Kezdetben a belügyminiszter még betiltotta a felvonulást és azzal fenyegetőzött, hogy ha kell, azt a fegyveres erők alkalmazásával fogja megakadályozni. A párt és a kormány vezetői a tűzzel játszottak. A társadalmi szervezetek – az Írószövetség, a Petőfi Kör²¹ és a diákok több delegációt küldtek a Központi Vezetőség székházába, hogy követeljék a tüntetés betiltásának a visszavonását. Ennek ellenére 14 óra

19 Rákosi Mátyás (1892–1971) kommunista politikus. 1924–40 között börtönben volt, majd a Szovjetunióban emigráns. A Magyar Kommunista Párt, később a Magyar Dolgozók Pártja főtitkára. 1952–53 között miniszterelnök. A magyarországi sztálini diktatúra vezéralakja. 1956 nyarán leváltották, haláláig a Szovjetunióban élt.

20 Petőfi Sándor (1823–1849) költő. 1848. márciusában a pesti forradalom egyik szervezője. Nemzeti dala felhívás volt a forradalomra. A forradalmi hadsereg kapitánya, Erdélyben harcol, majd őrnagy. A segesvári ütközetben, Fehéregyháza határában halt meg.

21 Petőfi Kör eredetileg Bessenyei Kör néven alakult meg 1954-ben. 1955–56 fordulóján megkezdtek egy valódi értelmiségi vitakör kialakítását. Petőfi neve forradalmasító és jelképes erővé vált a sztálinista párdiktatúra elleni küzdelemben. A Kör rendezte szakmai vitákon együtt keresték a társadalmi válságból kivezető utat, és egy szélesebb összefogás lehetőségét.

előtt pár perccel a rádióban még beolvasták a belügyminisztérium közleményét, amely „új rendelkezésig” minden nyilvános felvonulást betiltott. A felső vezetés határozatlanságát jól érzékelteti, hogy 25 perc múlva ezt a tilalmat visszavonták.

Ettől a pillanattól kezdve a történelem már a nép által megszállt, előzönlött és uralt utcákon alakult tovább. A diákok egyébként sem sokat törődtek a belügyminiszter tilalmával, sőt a tilalom mozgósító erővé vált. A tüntetés átszakította a félelem gátjait. A követelések egyre határozottabbá, élesebbé váltak. „Rákosit a Dunába, Nagy Imrét a kormányba! Aki magyar velünk tart! Ruskik haza!” – skandálta a Parlament előtt a már kétszázezer főre duzzadt tömeg. Ezek gyülekeztek Budapest más pontjain is. A tüntetők ledöntötték a Sztálin szobrot, este 9 óra körül a Rádiónál elkezdődött a fegyveres harc és innen terjedt tovább. Pár órával később a változásoknak mereven, görcsösen ellenálló hatalom ellen megkezdett harc, a szovjet csapatok beavatkozását követően, az idegen befolyástól mentes Magyarorszáért folytatott szabadságharcra vált.

A szovjet vezetés már jóval a forradalmat megelőzően nemcsak Magyarországon és Lengyelországban, hanem még Csehszlovákiában is érzékelte az SZKP XX. kongresszusa szellemében fogant, a társadalom gyökeres átalakításának igényét kifejező általános válság jeleit.

Mivel a nagyhatalmak közötti viszonyt meghatározó módon befolyásoló térség Németország volt, Hruscsovnak²² elsősorban a Lengyelországban kialakult helyzet megoldása okozott komolyabb fejtörést. Magyarország jelentősége a szovjet vezetés számára eltörpült. Hruscsov több ízben kifejtette, hogy Magyarországon adott esetben készek minden eszközt felhasználni. Mint az a későbbiekben kiderül, a legfelső szintű politikai vezetés Magyarorszag esetében a fő hangsúlyt a katonai erő korlátlan alkalmazására helyezte.

A szovjet csapatok Magyarországon tartózkodására 1945 után a szövetséges hatalmak megállapodása adott lehetőséget, a kialakult helyzetet a Szovjetunió és Magyarország között 1947. február 10-én megkötött békeszerződés állandósította. Ennek a szerződésnek az egyik cikkelye lehetőséget biztosított arra, hogy a Szovjetunió által meghatározott erejű és összetételű csapatok tartózkodjanak hazánkban mindaddig, amíg Ausztriában megszálló csapatok vannak, nyugati szomszédunk vissza nem nyeri állami függetlenségét. Az osztrák államszerződés megkötésével kapcsolatos – 1955. április 12. és 15. között Moszkvában megtartott – tárgyalásokon Ausztria kötelezte magát, hogy kimondja svájci típusú semlegességét. Ennek ellentétéleként a Szovjetunió vállalta, hogy csapatait az államszerződés hatálybalépéséig, de legkésőbb 1955. december 31-ig kivonja Ausztriából. Ebben az időszakban Ausztriában három gyalogos és egy légvédelmi hadosztály látta el a „megszálló” státuszból adódó feladatokat, mintegy 60–70 000 fővel. Magyarországon 1947–1955-ig „visszamaradt erők” a folyamatos utánpótlás lebonyolítására alkalmas út- és vasútvonalak biztosítását látták el – 4 hadosztálynyi erővel.

A megszálló hatalmak 1955. május 15-én írták alá a független, demokratikus Ausztria visszaállításáról szóló szerződést.

²² Hruscsov, Nyikita Szergejevics (1894–1971) szovjet politikus. 1953–64 között az SzKP KB elsőtitkára, miniszterelnök.

A szovjet csapatok Ausztriából történt kivonása után hazánkban a helyzet a várttal ellentétben csak annyiban változott, hogy a Szovjetunió katonai jelenlétét ezt követően a május 14-én megkötött Varsói Szerződés (VSZ) szabályozta, tette lehetővé.

Az így kialakult nemzetközi katonapolitikai helyzetben – a Központi Hadsereg-csoport felszámolását követően – a szovjet politikai és katonai vezetés indokoltnak látta itt állomásozó csapatai létszámának és összetételének a VSZ katonai doktrínájában megfogalmazott célok és feladatok szerinti megváltoztatását.

Az 1955. szeptemberében felállított Különleges Hadtest állományába a 2. és 17. gépesített gárdahadosztály, a 195. vadászrepülő, a 177. bombázórepülő hadosztály, a 20. pontonos hidász ezred, valamint légvédelmi és más fegyvernemi és szakcsapatok kerültek. A hadtest parancsnoksága Székesfehérvárra települt, főerői Szombathely, Kecskemét, Pápa, Debrecen, Szolnok, Cegléd, Sárbogárd, Veszprém, Hajmáskér, Győr, Körmend, Komárom városokban állomásoztak.

A Különleges Hadtest rendeltetése: a magyar csapatokkal együttműködésben az osztrák határ lezárása, védelme; a szovjet csapatok kivonása esetén a közlekedési útvonalak biztosítása volt. A hadtest a Vezérkar útján a Szovjetunió honvédelmi miniszterének volt alárendelve.

A hadtest parancsnoka – már jóval a forradalmat megelőzően – 1956. júliusában parancsot kapott: készítsen tervet a szovjet csapatoknak „a szocialista társadalmi rend fenntartása, védelme, adott esetben helyreállítása” érdekében történő alkalmazására.

A terv a „Volna” – „Hullám” – fedőnevet kapta. A szovjet hadosztályok parancsnokainak az eligazítása megtörtént, lehetőséget kaptak a feladat végrehajtásához szükséges adatok beszerzésére is. A magasabbegységek, egységek és alegységek speciális felkészítése azonban nem kezdődött meg.

A hadtest vezetése a Szovjet Vezérkarnak október elején küldött jelentésében már felhívta a figyelmet a megmozdulások lehetőségére. Számolva a helyzet súlyosbodásával a parancsnok, Lascsenko²³ altábornagy, október közepén elrendelte, hogy a parancsnokok, állomáshelyeiken, legyenek készen a szükségessé váló intézkedések megtételére. A szovjet hadtest megbízott törzsfőnöke, Malasenko ezredes²⁴ október 22-én Budapestre érkezett, hogy személyesen is tájékozódjon a helyzetről. Az ezredes ekkor értesült a másnapra tervezett tüntetés előkészületeiről is.²⁵

Mivel a magyar vezetés, közvetlenül Gerő Ernő,²⁶ az MDP első embere, nem bízott a Magyar Néphadsereg határozott fellépésében, arra kérte a szovjet vezetést, hogy a Különleges Hadtest erőinek bevetésével segítse „az ellenforradalmi, fasiszta elemek” rendszerellenes megmozdulásának leverését. Hruscsov ezt azzal a feltétel-

23 P. N. Lascsenko altábornagy, a Különleges Hadtest parancsnoka.

24 E. I. Malasenko ezredes, a Különleges Hadtest törzsfőnökének felderítő helyettese, a forradalom időszakában ideiglenesen megbízott törzsfőnök.

25 E. I. Lascsenko: *Oszobij Korpusz v ognje Budapesta. Vojenno-iztoricseszkijskij Zsurňal*, 1993. 10. szám, 22–30. o. (1. rész)

26 Gerő Ernő (1898–1980) kommunista politikus. A harmincas években a Komintern megbízottja Franciaországban és a spanyol polgárháborúban. 1945 után a magyar gazdaságpolitika irányítója, miniszterelnök-helyettes. Rákosi bukása után, 1956. július 17-től október 25-ig az MDP KV első titkára. 1960-ig a Szovjetunióban emigráns, utána haláláig Magyarországon fordító.

lel engedélyezte, ha a magyar kormány, vagy annak elnöke, Hegedűs András²⁷ ezt írásban is kéri. Miután Gerő erre ígéretet tett, az SZKP Központi Bizottságának jóváhagyásával a Szovjetunió kormánya határozata alapján a szovjet Honvédelmi Minisztérium október 23-án 20 órára riadókészültségbe helyezte a különleges hadtest két gépesített hadosztályát és meghatározta, hogy a hadtest fő erőivel vonuljon be Budapestre, foglalja el a város legfontosabb objektumait is állítsa helyre a rendet. A hadtest vezetése feladatul kapta még, hogy erői egy részével fedezze önmagát és tevékenységét az osztrák-magyar határ irányából.

Ezzel párhuzamosan riadót rendeltek el a Kárpáti Katonai Körzet állományába tartozó 128. lövészhadosztály és egy gépesített hadosztály számára is. Parancsba adták, hogy a hadosztályok lépjek át a magyar-szovjet határt és foglalják el Magyarország keleti felének fő adminisztratív és ipari központjait, Debrecen, Jászberényt és Szolnokot.

A szovjet katonai vezetés Magyarországra rendelte még a Románia területén állomásozó önálló gépesített hadsereg 33. gépesített hadosztályát is, amelynek feladata Magyarország déli részének ellenőrzése, Szeged és Kecskemét városának elfoglalása volt.

Szovjet források szerint az így riadókészültségbe helyezett és „rendcsinálás” céljából bevetett öt hadosztály állományába 31 500 fő, 1130 harcokcsi és önjáró löveg, 616 tüzérségi löveg és aknavető, 185 légvédelmi löveg, 380 páncélozott szállító harcjármű és 3830 gépkocsi tartozott. A szovjet fegyveres erők minisztériuma egyidejűleg riadókészültségbe helyezte a Magyarországon állomásozó, a Különleges Hadtest állományába tartozó vadászpilóta hadosztályt és a bombázópilóta hadosztályt is, valamint a Kárpáti Katonai Körzet egy vadászpilóta-, és egy bombázópilóta hadosztályát. Összesen így 159 vadászpilóta és 122 bombázó várt a bevetési parancsra. A szovjet katonai erők felvonulásának ezen időszakában a vadászpilóták fedezték a menetben lévő csapatokat. A bombázók a repülőtereiken láttak el fokozott készültségi szolgálatot.²⁸

A szovjet csapatok október 22-én 22 órakor Kecskemét, Cegléd, Szolnok, Székesfehérvár és Sárbogárd helyőrségekből megkezdték a menetet Budapest irányába. A hadtest vezetésének szűk törzse éjfélkor érkezett Budapestre és a Malasenko ezredes vezette operációs csoport közvetlen irányításával megkezdte tervezett feladatai végrehajtását.

A szovjet csapatok „segítségül” hívásával párhuzamosan riadót rendeltek el a Honvédelmi Minisztérium állománya és a Magyar Néphadsereg csapatai számára is.

Budapesten a Rádió épületénél eldördülő, halálos áldozatokat is követelő sortűz hatása alól felocsúdó tömeg elindult fegyvert szerezni, hogy erővel szerezzen érvényt követeléseinek és védekezni tudjon az erőszakot alkalmazó hatalom ellen. A civilek fegyverszerzési akciói elsődleges célpontjává a Budapest és környékén lévő

27 Hegedűs András (1922–) szociológus, kommunista politikus. 1956 előtt a sztálinista politika egyik vezető alakja. 1953-tól miniszterelnök-helyettes. 1955–56-ban miniszterelnök. 1956-58-ban moszkvai emigráns. A hatvanas évek elejétől a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatócsoport megszervezője, vezetője. 1968-ban fellépett Csehszlovákia lerohanása ellen, ezért leváltották. A hetvenes években szembekerült a kommunista hatalommal.

28 Jelentés az SzKP Központi Bizottságának. 1956. október 24. (aláírta: G. Zsukov és V. Szokolovszkij). Hiányzó lapok 1956 történetéből. (Dokumentumok a volt SzKP levéltárából) Budapest, 1993. 99–100. o.

laktanyák, fegyver- és lőszerraktárak váltak és hamarosan lefoglalták és szétesztették a budapesti nagyüzemekben tárolt fegyver és lőszerkészleteket is.

A pártvezetés által felállított Katonai Bizottság,²⁹ átvéve a fegyveres erők feletti irányítást, a forradalom első napjaiban megpróbálta „karhatalmi mozgásba hozni a hadsereget”, felfegyverezni a kommunistákat és a munkásokat, megszervezni és biztosítani az együttműködést a magyar és szovjet csapatok között.

A Honvédelmi Minisztérium által kivezényelt, Budapesten lévő, vagy a közeli helyőrségekről – Piliscsaba, Aszód – felrendelt katonai alakulatoknak kezdetben nem osztották ki a lőszeret és megtiltották a fegyverhasználatot. Az így több hullámban bevetett magyar katonai erők nem voltak képesek a fegyveres harc terjedésének megakadályozására, szinte feloldódtak a tömegben és fegyvereik átadásával, vagy átállásukkal segítették, illetve passzívan szemlélték a Rádió épületének elfoglalását, a Budapestre beérkező szovjet csapatok elleni harc megkezdését.

A hadsereg erőinek ilyen formában megvalósuló tervszerűtlen „bevetése”, a katonák többségének passzív, kisebb részének támogató magatartása a felső vezetés számára egyértelművé tette: a Magyar Néphadsereggel szembeni bizalmatlanság megalapozott volt és hogy a rendőrség erői dezorganizálódása után az általuk ellenforradalminak értékelt megmozdulás leverésében a belső karhatalom erőin túl elsősorban a szovjet hadsereg fegyvereire támaszkodhatnak.

A hadsereg morális helyzete, a néphez való szoros kötődéséből fakadó, az első perctől nyilvánvalóvá vált belső meghasonlottsága a felkelők elleni tömeges bevetést nem tette lehetővé: a politikai, és a katonai vezetés nem lehetett bizonyos abban, hogy a csapatok végrehajtják a parancsokat.

Ezért a szovjet és magyar csapatok között már az első órákban kialakult, „munkamegosztásnak” megfelelően a néphadsereg erőit szétaprózva elsősorban a fontosnak nyilvánított párt- és állami objektumok védelmére rendelték ki alegység – raj-, szakasz-, század – kötelékben, míg a szovjet csapatok elsődleges feladata a gépesített erőkkel – harckocsikkal és páncélozott szállító járművekkel – végrehajtott járőrözés, a város különböző, stratégiaileg fontos pontjain gomba módjára szaporodó, gyorsan szerveződő kisebb-nagyobb fegyveres csoportok elleni harc lett.

A szovjet csapatok bevetése során nem számoltak a helyi sajátosságokkal. Az október 24-től – 28-ig terjedő időszakban az 1953-as berlini felkelés³⁰ idején sikerrel alkalmazott elrettentő taktikát próbálták Budapesten is alkalmazni – mint kiderült, eredménytelenül. Ez adódhatott a helyzet hibás felméréséből éppúgy, mint abból, hogy a szovjet vezetés ebben az időben még valószínűleg politikai megoldást is keresett.

A lakott településeken folytatott harc megvívásának legelemibb harcászati szabályait felrúgva, a győzelem esélye, felderítés, gyalogos támogatás nélkül újra és újra beküldték harckocsijaikat és felülről nyitott, minimális védelmet sem biztosító

29 Az MDP Központi Vezetősége által a fegyveres harc koordinálására létrehozott bizottság. Tagjai: Apró Antal, Czinege Lajos, Fehér Lajos, Földes László, Kovács István, Mező Imre, Piros László belügy- és Bata István honvédelmi miniszter. A Katonai Bizottság a Honvédelmi Minisztérium épületében kezdte meg működését.

30 1953. június 17-én, 18-án Kelet-Berlinben és az NDK több városában munkásfelkelés tört ki a június 9-én meghirdetett „új szakasz” egyes intézkedéseinek (például: a normarendezés) bevezetésének a megakadályozása érdekében. A megmozdulásoknak a szovjet alakulatok demonstrációja vetett véget.

páncélozott szállító járműveiket a felkelők számára kitűnő harci terepül szolgáló, megfelelő védelmet biztosító szűk utcák magas házai közé.

A magyar és szovjet csapatok ellen ebben az időszakban ténylegesen néhány ezer fő vette fel a harcot. Budapesten néhány fontosabb csomópont, objektum szilárd tartásán túl szinte mindenütt jelen voltak, megtámadták az ide-oda mozgó szovjet és magyar páncélosokat és nagy veszteségeket okoztak nekik. A felkelők többsége munkásfiatal, kisebb része diák, egyetemista volt, de nagy számban akadtak közöttük tizenéves gyerekek is. Primitív harceszközökkel – kézfegyverek, benzines palackok – és a világot ámulatba ejtő önfeláldozással szálltak szembe a szovjet tankokkal. Sikereikben természetesen a döntő tényező az volt, hogy a felkelők maguk mögött tudhatták a lakosság gyakorlati, de mindenekelőtt morális támogatását.

Noha a felkelőkhöz egyénileg számos sorkatona, sőt honvédtiszt is csatlakozott, nem alakultak ki az egységes irányítás és fellépés feltételei. A harcokban a katonaviseltek saját tapasztalataikra, a fiatalabbak a szovjet háborús és partizánfilmekben látott „fogásokra” támaszkodtak. Vezetőik a harc közben tanúsított bátorságuk és szervezőképességük alapján emelkedtek ki soraikból. Később több helyen a felkelő egységek tagjai választások útján erősítették meg őket vezető funkciójukban.

Az erő alkalmazása, a fenyegetés, a statárium bevezetése, az ígéretés sem tudta a felkelőket a harc beszüntetésére kényszeríteni. Nem adták fel a harcot, a szétszórt csoportok hamarosan újjászerveződtek.

A Katonai Bizottság 24-én, a szovjet „tanácsadókkal” egyetértésben, a kijárási tilalom és a statárium bevezetését javasolta. A javaslatot elfogadták, majd a kihirdetés után visszavonták. A Bizottság kiáltványt szerkesztett a hadsereghez, amely kiáltvány az eseményeket ellenforradalomként értékelte és a hadsereget a fegyverek és az objektumok fokozott védelmére hívta fel. Nagy Imre a fenti kiáltvány rádióba történő beolvasását megtagadta.

A Honvédelmi Minisztérium teljesen tájékozatlan volt a kialakult helyzetről. A Budapestre beérkező csapatokat minden ellenőrzés nélkül kirendelték, de a honvédség vezetői semmiféle tájékoztatást, határozott utasítást nem adtak alárendeltjeiknek. „Hallgassa a rádiót, abból mindent megtud” ... „cselekedjék a helyzettől függően és belátása szerint” – ismételték az utasítást kérőknek.

A Rádióban ezidőtájtiban elhangzott közlemények, utasítások, parancsok nem hogy könnyítették, hanem tovább nehezítették a parancsnokok helyzetét.

Erre példa, hogy bár október 24-én 4 óra 30 perckor a Kossuth Rádióban beolvasott minisztertanácsi közleményben megtörtént a kijárási és gyülekezési tilalom kihirdetése és a „...karhatalmi szervek utasítást kaptak, hogy a rendelet megszegőivel a törvény teljes szigorával lépjenek fel...”, de az intézkedést a belügyminiszter két óra múlva már fel is oldotta, azzal a megkötéssel, hogy mivel a „...fosztogató ellenforradalmi csoportoktól való tisztogatás még folyik, 9 óráig csak feltétlenül halaszthatatlan ügyben közlekedjenek az utcán...” A politikai és katonai vezetés abszolút tájékozatlanságára vall, hogy elképzelésük szerint a fegyveres felkelés leverése 9 óráig befejeződött volna.

Ugyanezen a napon – 8 óra 45 perckor – kihirdették a rögtönítélő bíraskodás bevezetéséről szóló határozatot, mely szerint „...a népköztársaság megdöntésére irányuló cselekmények, lázadás, lázadásra való felbujtás, felhívás és szövetkezés,

gyilkosság, emberölés, gyújtogatás, robbantószerkek tartása vagy ezek felhasználásával elkövetett bűncselekmény, a közveszélyi bűncselekmények, a hatóság elleni erőszak, az engedély nélküli fegyvertartás ... bűncselekményeket halállal kell büntetni... "Nem egészen 4 óra múlva Nagy Imre a magyar néphez intézett szövegében már arról szólt, hogy akik 14 óráig megszüntetik a harcot és leteszik a fegyvert, mentesülnek a statáriális eljárás alól. A határidőt 14 óra 8 perckor 18 órára módosították.

Ez a magatartás tovább erősítette a parancsnoki kar amúgy is nagy bizonytalanságát, hozzájárult a hadsereg bomlásához. Az első napokban a parancsnokok többsége megszervezte a laktanyák, más objektumok védelmét, megerősítették az őrségeket, járőröket szerveztek, intézkedtek, a fő útvonalak lezárására, felvették a kapcsolatot a közigazgatási, rendészeti és politikai vezető szervekkel. A magasabb parancsnokságok a törzsbe beosztott tisztek egy részét a csapatokhoz küldték a parancsnokok segítségére.

Október 24-én Budapesten a Magyar Néphadsereg kötelékébe tartozó erők – kb. 6500 fő – három hullámban kerültek bevetésre. Az első hullámban 5 katonai és 9 polgári objektum megvédése, visszafoglalása érdekében 23 alkalommal, összesen 2429 főt vezényeltek ki. A második bevetés alatt 5 katonai és 8 polgári objektumhoz 16 alkalommal összesen 2361 főt küldtek. A harmadik hullámban 3 katonai és 3 polgári objektumhoz a kirendelt erők létszáma 389 fő volt. Az ez idő alatt rendelkezésre álló tartalék 100 és 400 fő között mozgott. A hadsereg alakulatai 24-én reggeltől 25-én reggelig 360 főt, köztük 87 fegyverest fogtak el.³¹

A Budapesten lévő szovjet csapatok létszáma ekkor még nem haladta meg egy hadosztály létszámát sem. A fegyveres felkelők ellen bevetett 6000 szovjet katona, 290 harckocsi, kb. 120 páncélozott szállító harcjármű és 156 ágyú kevésnek bizonyult.³²

Október 25-én reggel a fővárosba érkezett a Romániából Magyarországra rendelt 33. gépesített gárdahadosztály, majd este bevetésre került a Szovjetunióból érkező 128. lövész gárdahadosztály is. Így a nap végén Budapesten három (a 2. és 33. gépesített, valamint a 128. lövész) gárdahadosztály tevékenykedett. Létszámuk együttesen elérte a 20 ezer főt.³³

Tyihonov³⁴ altábornagy, szovjet főtanácsadó a Katonai Bizottságnak újabb magyar hadosztályok Budapestre rendelését javasolta. Mivel várható volt a felkelés vidéki városokra történő áttérjedése, a javaslat végrehajtása érdekében nem történt semmi. Budapesten a telefonvonalak lehallgatásából származó sok hír és vaklármá valószínűsítő káoszt idézett elő a katonai vezetésben, ami a csapatok további elaprózását, rángatását eredményezte, ugyanakkor a fontosabb fegyveres góccok felszámolása érdekében nem történt semmi intézkedés.

A parancsnokok tájékozódását nehezítette 25-én az is, hogy a minisztertanácsnak a Rádióban 6 óra 23 perckor felolvasott közleményében – nem tudni kiknek a megtevesztése céljából – az hangzott el, hogy „...a hadsereg, az államvédelmi erők, a fegyveres munkásőrségek és a szovjet csapatok segítségével október 25-ére virra-

31 HL Az 1956-os forradalom iratai. 8. ö. e., 131., 134., 144., 145., 150. o.

32 *Malasenko*: i. m. 30. o.

33 *Malasenko*: i. m. 2. rész *Vojenno-iztoricseszkhj Zsurnál*, 1993. 11. szám 44., 46. o.

34 M. F. Tyihonov altábornagy, Bata István honvédelmi miniszter katonai „főtanácsadója”.

dó éjszaka az ellenforradalmi puccskísérletet felszámolták. Az ellenforradalmi erők szét vannak verve...”

Ennek ellentmond az, hogy három óra múlva Bata István – ugyancsak a Rádióban beolvasott utasításában – megparancsolta: a néphadsereg katonái „...fokozott aktivitással és teljes határozottsággal ma délig végleg számolják fel a fővárosunkban még feltalálható ellenforradalmi erőket...”

Tovább bonyolította a helyzetet, hogy Tóth Lajos vezérőrnagy, a Vezérkar Főnöke 14 órakor kiadott távmondatában a csapatok tevékenységét – a miniszter utasításával ellentétben – úgy szabályozta, hogy „...ha megtámadná a laktanyát, szólítsák fel a tömeget távozásra és csak abban az esetben löjjenek, ha fegyverrel támadnak...” Ebben a parancsban már szó sincs aktív harctevékenységről.

A legfelső vezetés - csapatokra is ható – megosztottságáról árulkodik, hogy amíg Kádár János az MDP első embere 15 órakor elhangzó beszédében azt jelenti ki, hogy „... a népköztársaságunk államhatalma ellen irányuló fegyveres támadást minden lehetséges eszközzel vissza kell verni...”, addig a közvetlenül utána megszólaló Nagy Imre már a követelések – pl. a szovjet csapatok kivonása – egy részének teljesíthetőségéről beszél és ismételten a kormány megbékülési szándékát kifejező amnesztiára és annak megvalósítására helyezi a hangsúlyt.

A katonai járőrök több civil fegyveres csoportot tartóztattak le, de a legtöbb esetben később, felsőbb utasításra szabadon kellett engedni őket. Sokszor előfordult, hogy a fegyveresen elfogottakkal szabadon engedésük után újabb fegyveres összetűzésben ismételten szembekerültek a katonák. Ez a helyzet tovább gyengítette a hadsereg hadrafoghatóságát. Több alakulatnál már hiábavalónak tartották a harcot és a kormány egymásnak ellentmondó intézkedései, a Központi Vezetőség hallgatása, a közvetlenül szerzett tapasztalatok arról győzték meg a katonákat, hogy a hatalommal és a szovjet csapatokkal szembeszállóknak van igazuk.

Október 25-én a Budapesten lévő 7400 katonából 4638 fő, 65 helyen hajtott végre feladatot. A kirendelt állomány zöme párt, állami vagy katonai objektum védelmét látta el. Kisebb rész járőrszolgálatban volt, de voltak olyan alegységek is, amelyek önállóan, vagy a szovjet csapatokkal együttműködve harc feladatot végrehajtására kaptak parancsot. A magyar harcoló alakulatok közül a fővárosban tevékenykedett a 6., 8., 12. és 15. gépesített és a 33. közepes harcokocsiezred. Az alakulatok feltöltöttségére jellemző, hogy a fenti 5 ezred Budapesten lévő erőinek a létszáma alig haladta meg a 2000 főt. A fővárosba felrendelt alakulatok közül, még a 37. pontonos dandár, valamint a Dózsa Lövész és Páncélos Tiszti Iskola képviselt jelentős erőt. (704 és 773 fő.) Az itt lévő katonaállomány fele régi, elavult puskával volt felszerelve. Ebben az időszakban Budapesten 64 magyar harcokocsi hajtott végre harc feladatot. A fennmaradt iratok szerint 25-én estig a magyar hadsereg állományából 31 fő meghalt, 34 fő megsebesült és 175 fő eltűnt. A belső karhatalom és a határőrség erői (1767 fő) elsősorban a Belügyminisztérium és a saját parancsnokságaik védelmét látták el.³⁵

Október 25-én 26-án vált bizonyossá, hogy a hadsereg kettészakadt. Budapesten és vidéken a helyzet azt mutatta, hogy az alakulatok többsége passzív magatartásá-

35 HL Az 1956-os forradalom iratai 8. ö. e. 131., 134., 144., 145., 150. o.

val bátorítja, erősíti a forradalmi erőket, amíg néhány alakulat – a parancsnok beállítottától, döntéseitől függően – minden eszközt felhasznál a sokszor védtelen, követelésüknek békés eszközökkel érvényt szerezni akaró tömegek ellen.

A forradalmi megmozdulások vidéken is egymást követték. A tömegek aktivitására is jellemző, hogy október 24. és 29-e között a Magyar Néphadsereg alakulatai 50 településen 71 esetben³⁶ kerültek összetűzésbe a lakossággal. A kép vidéken is nagyon összetett, hiszen az „összetűzés” fogalmába a védelemre kijelölt katonai és polgári objektumokat ért támadások elhárítása, a katonaság és a fegyveres felkelők harcai és a fegyvertelen tömeg ellen alkalmazott erőszak – sortűzek lövése – is beletartozik. A gyilkos sortűzeknek országszerte többszáz ártatlan ember esett áldozatul.

A felkelés felszámolásáról szóló valótlan híradások, az egymásnak ellentmondó parancsok tovább növelték a passzív önvédelemre berendezkedő alakulatok számát.

A magyar és szovjet katonai vezetés október 27-ről 28-ra virradóra még egy kétségbeesett kísérletet tett a legerősebb ellenálló góc, a Corvin mozi környékén lévő – egyre szervezettebben és főleg egyre eredményesebben harcoló - fegyveres csoportok felszámolására.

Október 27-én Janza Károly altábornagy, a Bata István helyébe lépő új honvédelmi miniszter parancsot adott, hogy „...a fegyveres csapatok ellen bevetett katonai egységek szünet nélkül folytassák azok megsemmisítését és a rend helyreállítását, a riadókészültségben lévő csapatok fokozzák éberségüket, készüljenek fel harci feladatok végrehajtására...”

A támadás előkészítése során Malinyin hadseregtábornok Nagy Imrének – aki más módszerekkel akart hatni a fegyvert fogó fiatalokra – a tudomására hozta: ha a kormány a maga eszközeivel záros határidőn belül nem tud rendet teremteni, a Budapesten tartózkodó szovjet erők a magyar kormány döntésétől függetlenül végrehajtják a támadást.

A támadás előkészítése október 27-én este megkezdődött. Az akció vezetésével a 33. szovjet gépesített gárdahadosztály parancsnokát bízták meg, aki egyben a támadáshoz a harckocsikat és a páncélozott szállító járműveket is biztosította. A magyar vezérkar vállalta, hogy gyalogsági megerősítésként a szovjet hadosztály alárendeltségébe helyez egy 300-350 főből álló alegységet.

Az általános támadás megindítása előtt - október 28-án hajnalban - a Corvin köz és környéke felderítésére három T-34-es harckocsit indítottak útba. Mivel ezek a harckocsik másfél óra múlva sem érkeztek vissza, utánuk küldtek három T-54-est. Újabb egy óra múlva – az egyik kiküldött harckocsi parancsnokától – megtudták, hogy a hatból négy harckocsi ég a Corvin mozi előtt. A szovjet katonai vezetés ekkor a támadás elhalasztására kényszerült.

A felkelő csapatok harci sikerei, a szovjet csapatok kudarca, a hadsereg fentiekben vázolt állapota a legfelső politikai vezetésben tovább erősítette azok táborát, akik a kialakult válság megoldásában egyedül a politikai eszközök alkalmazását tartották célravezetőnek.

36 HL Az 1956-os forradalom iratai 1-5 ő. e.

Két lehetséges út állt a vezetés előtt. Az egyik, hogy továbbra is elutasítják a nép jogos követelését, nem változtatnak a kormány összetételén és a szovjet hadseregre támaszkodva folytatják a harcot. Ennek az útnak a választása esetén a hatalom képviselői elveszítették volna a harcokba még be nem kapcsolódott, de a felkelőkkel kezdettől szimpatizáló lakosság bizalmát és kapcsolatát. Az újabb áldozatok még jobban elmélyítették volna a szakadékot a kormány és a lakosság között. Mivel ez az út járhatatlan volt – és ezzel még a Magyarországon tartózkodó szovjet politikai vezetők Mikojan³⁷ és Szuszlov³⁸ is egyetértettek –, a magyar párt és állami vezetés engedményekre kényszerült.

Október 28-án csaptak össze a Központi Vezetőség ülésén a két irányzat képviselői, mely harcból a szovjet vezetés támogatását is elnyerő, a politikai rendezésnek elsőbbséget adó Nagy Imre és hívei kerültek ki győztesen.

A Mikojan és Szuszlov jelenlétében megtartott politikai bizottsági ülésen elfogadták a Kádár János³⁹ által beterjesztett platformot, melynek lényege az események átértékelése, az „ellenforradalom” értékelés elutasítása volt. Az ekkor elfogadott határozatot – tűzszünet, a szovjet csapatok kivonása, az Államvédelmi Hatóság feloszlata, stb. – a Politikai Bizottság döntésének megfelelően 28-án Nagy Imre miniszterelnök kormány-nyilatkozat formájában hozta nyilvánosságra. A Központi Vezetőség is elfogadta a fenti határozatot, elrendelte a tűzszünetet és az eseményeket egyértelműen forradalomként és szabadságharcként értékelte.

28-án 13 óra 20 perckor Nagy Imre azonnali tűzszünetet rendelt el. 14 órakor az új összetételű kormány letette az esküt, majd jóváhagyta a miniszterelnök által beterjesztett kormánynyilatkozatot.

17 óra 25 perckor elhangzó rádióbeszédében Nagy Imre nemzeti demokratikus mozgalomnak nyilvánította az előző napok megmozdulásait, bejelentette a szovjet csapatok azonnali kivonását Budapestről, a tárgyalások megkezdését a szovjet haderő teljes kivonásáról, az Államvédelmi Hatóság megszüntetését, az amnesztiát, a Kossuth-címer bevezetését, március 15. nemzeti ünneppé való nyilvánítását, az általános fizetésemelést, bér- és normarendezést, az erőszakoskodás megszüntetését a termelőszövetkezeti mozgalomban.

Az események átértékelése a Magyar Néphadseregben újabb helyzetet teremtett. Azok a kötelek amelyek október 28-ig is a forradalmi erőket támogatták, magatartásuk helyességét látták igazolva. Az eseményeket passzívan szemlélők többsége a kormánynyilatkozatban elhangzottakat elfogadva, aktívan bekapcsolódott a forradalom vívmányai védelmébe, a kormány célkitűzései megvalósítása feltételrendszerét biztosító feladatok végrehajtásába.

37 Mikojan, Anasztaz Ivanovics (1895–1978) szovjet politikus. Az SzKP politikai irodájának, ill. elnökségének tagja, miniszterelnök-helyettes, az antisztálinista irányvonal képviselője. 1956 nyarán ő hajtotta végre Rákosi leváltását. Októberben kétszer járt Budapesten, jóváhagyta Nagy Imre politikáját. 1964–65-ben államfő, a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének Elnöke.

38 Szuszlov, Mihail Andrejevics (1902–1982) szovjet politikus. Az SzKP KB titkára, évtizedeken át a párt egyik legbefolyásosabb vezetője és ideológusa. 1956-ban többször járt Magyarországon.

39 Kádár János (1912–1989) politikus. 1931 óta vett részt a kommunista mozgalomban. 1945-től az MKP KV és PB tagja, 1946–1950 között az MKP, illetve az MDP KV főtitkár helyettese. 1948–50-ig belügyminiszter. Koholt vádak alapján letartóztatták és bebörtönözték. Rehabilitálása után – 1954 – az MDP Budapest XIII. ker.-i Bizottságának majd – 1955–56-ban – a Pest Megyei Bizottságának első titkára. Tagja az 1956. októberi és novemberi Nagy Imre Kormányának. 1956. október 31-én vezetésével alakult meg a Magyar Szocialista Munkáspárt. 1956. november 4. után a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszti Kormány miniszterelnöke.

Tudathasadásos állapotot okozott a fordulat azon parancsnokok és tisztek, katonák esetében, akik – elfogadva az „ellenforradalom” értékelést – aktívan vettek részt a felkelők elleni harcokban. Voltak akik, a felelősségrevonástól félve elhagyták alakulataikat és a szovjet csapatoknál kerestek menedéket, majd később részt vettek a november 4-én bekövetkezett újabb szovjet támadás előkészítésében. Sok parancsnokot az alakulat személyi állományának, a lakosság nyomására leváltottak, kitiltottak a laktanyából vagy őrizetbe vettek.

A forradalmi erjedés a hadseregben is érezte a hatását. Október 27-től spontán, október 29-től már hivatalosan, parancsra alakultak meg a katonai alakulatoknál a „Forradalmi Katonai Tanácsok”, a „forradalmi fegyelem” biztosításának hadseregbeli választott szervezetei. „Az így létrehozott katonai tanácsok feladata minden fokon – olvasható a Honvédelmi Miniszter parancsában – a Honvédelmi Miniszter által kinevezett parancsnokok fontosabb parancsainak, intézkedéseinek megvitatása és javaslatétel. (...) Amennyiben a katonatanács többsége nem ért egyet a parancsnok parancsaival, a parancsnok jelentse felsőbb parancsnokának. A megfelelő katonatanács által megerősített parancs feltétlenül kötelezően érvényesül az alárendelt egységekre.” (...) „A katonatanácsok jelenlegi helyzetben tekintsek legfőbb feladatuknak a közrend megteremtését, a forradalmi fegyelem megszilárdítását, kivított forradalmi eredményeink, népi hatalmunk megvédelmezését.”⁴⁰

A Forradalmi Katonai Tanácsok működésük során szétfeszítették a létrehozásukat elrendelő parancs kereteit.

A magyar honvédség vezetésének Forradalmi Katonatanácsa október 30-án elfogadott határozata alapján a hadsereg vezetéséből leváltottak négy tábornokot, köztük Tóth Lajos vezérőrnagyot, a vezérkar főnökét és Hazai Jenő vezérőrnagyot, a Politikai Főcsoportfőnököt.

A Forradalmi Honvédelmi Bizottmány – mint a hadseregben működő Forradalmi Katonai Tanácsok legfelső irányító szerve – megalakulásakor október 31-én felhívást tett közzé, melyben követelte, hogy a szovjet csapatok december 31-ig hagyják el az ország területét, a kormány mondja fel a Varsói Szerződést, hogy a Magyar Néphadsereg egy héten belül vegye birtokba az uránérc lelőhelyeket. Elhatározták, ha a szovjet csapatok maradnak, fegyverrel kelnek harcra „az ország szabadsága és a forradalom tisztasága ügyéért.”

Voltak alakulatok, ahol a Forradalmi Katonai Tanácsok leváltották a parancsnokokat, a politikai munkásokat, átadták az ügyészségeknek az elhárító tiszteket, letartóztatták a tömegre 28-a előtt tüzet parancsoló tiszteket, felléptek a politika-mentes hadsereg megteremtéséért.

Október 28-a után, az idézett kormánynyilatkozat közzétételét követően, megteremtődtek a harcok befejezésének feltételei. 28-án és 29-én tárgyalások folytak a felkelő csoportok képviselőivel a fegyveres harc beszüntetéséről, a fegyverek átadásáról. A fegyveres harcokban résztvevő felkelők jövőbeli feladatairól két koncepció fogalmazódott meg.

40 Belügyminisztérium Történeti Irattár V-150005/6 170–173. o.

Az első szerint, melynek megfogalmazása Maléter Pál⁴¹ ezredes – november 3-tól vezérőrnagy, Honvédelmi Miniszter, a forradalom leverése után a megtorlás áldozata – nevéhez fűződik, a civil fegyveres csoportok kiskorú tagjai a katonai középiskolákba, a nagykorú, de büntetlen előéletűek pedig a honvédség és rendőrség kötelékébe nyernének felvételt. Azok, akik ezt nem kérik, illetve ezen feltételeknek nem felelnek meg, fegyverük átadása után visszatértek volna korábbi munkahelyeikre.

A második koncepció kidolgozása és gyakorlati megvalósításának megszervezése Király Béla⁴² vezérőrnagy nevéhez fűződik, aki a fegyveres csoportok szervezettségének növelése, kiképzése útján létrehozott „Nemzetőrség” megalakításában látta a forradalom vívmányai védelmének garanciáját.

Nagy Imre Király Béla javaslatát fogadta el és megkezdődött a nemzetőr alegységek szervezése, kiképzése, felszerelése.

A nemzetőrök, katonák és a rendőrök közös szolgálatadással együttes erővel léptek fel a törvényes rend helyreállítását akadályozó rendbontók, a forradalom tisztaságát veszélyeztető bűnözők ellen. Közös tevékenységük hathatósan segítette a helyzet konszolidálódását.

A forradalom nemzetközi feltételrendszerében október végén, november elején változások következtek be.

A szovjet kormány nyilatkozata október 30-án, amely szerint új alapokra kívánja helyezni a többi szocialista országokkal kapcsolatos viszonyát, még a győztes forradalom reményeit táplálta. Ma már tudjuk, hogy ezen új viszony első torzszülöttje a magyar forradalomra kimondott halálos ítélet volt. Október 31-én a Varsói Szerződés országai, az ún. szocialista tábor országai és a szovjet vezetés között megkezdődtek az újabb szovjet katonai beavatkozással kapcsolatos egyeztető tárgyalások.

A szovjet csapatok október 30-án 15 órától 31-én a déli órákig kivonultak a fővárosból. A Különleges Hadtest erői Budapest határától 15–20 km-re összpontosítási körletet foglaltak el, ahol karbantartották a harci technikát és a fegyverzetet, kiegészítették a személyi állományt, feltöltötték a lőszer-, az üzemanyag- és élelmiszerkészleteket.

A Magyarországon lévő szovjet csapatok vezetésével Konyev marsall⁴³ bízta meg. Ezzel egyidőben a Kárpáti Katonai Körzet állományából a 38. összefegyvernemi és a 8. gépesített hadsereget kiemelték és Magyarországra irányították. A szovjet 31. légideszant gárdahadosztály két ezrede az elsők között érkezett Magyarországra, a veszprémi repülőtérré.

41 Maléter Pál (1917–1958) hivatásos katonatiszt. 1956-ban a Katonai Műszaki Kisegítő Alakulatok Parancsnoka. 1956. október 31-től a honvédelmi miniszter I. helyettese. November 2-án vezérőrnagy, november 3-tól a Nagy Imre kormány honvédelmi minisztere. November 3-án a szovjetek letartóztatták. 1958. június 15-én a „Nagy Imre és társai perben” halálraítéltek és június 16-án kivégezték. 1989-ben rehabilitálták, 1991-ben posztumusz vezérezredessé nevezték ki.

42 Király Béla (1912–) hivatásos katonatiszt, történész. 1945 után a hadsereg főtisztje. 1951-ben koncepció perben előbb halálra, majd életfogytiglani börtönre ítélték. 1956-ban szabadult, a forradalom alatt a Nemzetőrség és Budapest fegyveres erőinek parancsnoka. A forradalom leverése után amerikai emigráns. 1989-ben hazatér. Országgyűlési képviselő, vezérezredes.

43 I. Sz. Konyev a Varsói Szerződés Egyesített Fegyveres Erőinek Főparancsnoka.

November 2-án Konyev marsall közölte a Különleges Hadtest vezetésével: a Varsói Szerződés országainak legfelső politikai vezetése döntést hozott Magyarország katonai „megsegítéséről”. Az „ellenforradalmi erők” szétúzásának feladatát a szovjet csapatokra bízta.

A marsall a Különleges Hadtest feladataként a Budapesten lévő fegyveres felkelő erők szétverését és a rend biztosítását határozta meg. Parancsot adott arra is, hogy a Magyar Néphadsereg azon egységeit, amelyek kísérletet tesznek az ellenállásra, le kell fegyverezni.

A csapatoknak november 3-án estig kellett elérni a készenléletet a támadáshoz; és a „Forgószél” nevű hadműveletet a „Grom” – „Mennydörgés” – jelszó elhangzása után kellett megindítani.⁴⁴ Szovjetunió és Románia területéről érkező erők megkezdték a hadműveleti szétbontakozást az osztrák-magyar határ irányában.

Nagy Imre a szovjet offenzíváról értesülve tiltakozott és magyarázatot kért Andropovtól⁴⁵, a Szovjetunió magyarországi nagykövétől. Miután elfogadható magyarázat nem érkezett és a szovjet vezetés nem volt hajlandó a kérdés tárgyalásos rendezésére, a Nagy Imre kormány, többszöri figyelmeztetés után, az ország katonai megszállása elkerülése érdekében, 1956. november 1-jén bejelentette: Magyarország kilép a Varsói Szerződésből és kinyilvánította az ország semlegességét, amelynek szavatolásáért az ENSZ-hez és a négy nagyhatalomhoz fordult.

A kérdéshez kapcsolódik, hogy bár az Egyesült Államok 1953. januárjában hivatalba lépő új kormánya meghirdette az ún. „rab nemzetek békés felszabadításának politikáját”, melynek célja az volt, hogy a Szovjetuniót kelet-európai hódításainak feladására kényszerítse, a lengyelországi válság és a magyar forradalom kitörése váratlanul érte az amerikai vezetést.

A propagandaszervek – mindenekelőtt a Szabad Európa Rádió és az Amerika Hangja – e cél érdekében folytatott tevékenysége a csatlós országokban, így Magyarországon is, de az egész világ közvéleményében azt az illúziót keltette, hogy az Egyesült Államok ezen népek függetlenségének helyreállítását a kelet-nyugat viszony központi problémájaként kezeli.

Ezzel ellentétben az amerikai törekvéseket a fegyveres összetűzés minden áron való elkerülésének az igénye jellemezte.

A „Kelet-Európába irányuló masszív felszabadítási propaganda” a magyar nép meghirdetett céljai elérése érdekében fegyvert ragadók többségét megtévesztette: azt hitték, hogy a Nyugat, és főleg az Egyesült Államok „csak az alkalomra vár, hogy ígéreteit beváltva fegyveres segítséget nyújtson a szabadságáért harcoló magyar népnek, vagy politikai nyomással a Szovjetuniót Magyarország függetlenségének elismerésére kényszerítse. Ehelyett: „Egy esetleges amerikai fegyveres beavatkozás gondolatától John Foster Dulles külügyminiszter már a lengyel eseményekkel kapcsolatban elhatárolta magát. Október 21-én a »Szemben a nemzetek« című politikai televíziós műsorban kijelentette, hogy az Egyesült Államok akkor sem küldene csapatokat Lengyelországba, ha ott szovjet beavatkozásra kerülne sor.”⁴⁶

44 Malasenko: i. m. 3. rész. *Vojenno-iztoricseszkijszturnál*, 1993. 12. szám 33-34. o.

45 J. V. Andropov a Szovjetunió magyarországi nagykövete.

46 *Békés Csaba*: Az 1956-os magyar forradalom a világpolitikában 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 55. o.

A magyarországi felkeléssel kapcsolatban az amerikai külügyminiszter az elnök-választási kampány keretében Dallasban elmondott beszédében többek között kijelentette:

„...A hősi magyar nép ... a Vörös Hadsereg páncélosainak halált osztó tűzével száll szembe. Ezek a hazafiak az életüknél is többre becsülik a szabadságot. És minden, a szabadságot békében élvező ember ünnepélyes kötelessége, hogy minden igazán hasznos eszközt megragadjon, hogy ne hiába haljanak meg a szabadságért életüket feláldozók.”⁴⁷

Az Egyesült Államok ez esetben egyedül hasznos eszköznek a magyar kérdés Biztonsági Tanács elé terjesztését ítélte, ugyanakkor Dulles beszéde későbbi részében minden kétséget kizáróan jelezte a Szovjetunióknak, hogy a „magyar kérdés” rendezésében a szovjet fél az illetékes.

„És, hogy kétség se férjen hozzá, hadd tisztázzam: Az Egyesült Államok, amikor szót emel a csatlós országok függetlenségéért, nem hátsó szándékok vezérlik. Legfőbb vágyunk, hogy ezek a népek, melyektől saját nemzetünk fiainak oly jelentős része is származik, visszakaphassák szuverén jogaikat és szabadon választhassák meg kormányaikat. Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek. ...”⁴⁸

Október 28-án az ENSZ BT ülésén az Egyesült Államok ENSZ-képviselője, hogy az üzenet eljusson a címzetthez, idézte Dulles beszédének a csatlós országokra vonatkozó részét. Másnap – október 29-én – Charles Bohlen, moszkvai amerikai nagykövet bizalmasan felhívta a szovjet vezetők figyelmét a beszédre, melynek legfontosabb részét – „Mi nem tekintjük ezeket a nemzeteket potenciális katonai szövetségeseinknek.” – Eisenhower elnök október 31-én a televízióban is megismételte.

Christian Pineau francia külügyminiszter október 26-án Párizsban egy újságírók előtt tartott beszédében hangsúlyozta „...bár üdvözlik a kelet-európai fejleményeket ..., mindenesetre Franciaország nem kíván belekeveredni a lengyelországi és magyarországi eseményekbe...”⁴⁹

A brit kormány egy képviselője november 1-én a Parlamentben Eden miniszterelnök nevében kijelentette: a brit kormánynak „semmiképpen sem áll szándékában, hogy a kelet-európai eseményeket kihasználja a Szovjetunió biztonságának az aláásására”⁵⁰

Így a magyar kérdéssel érdemben csak az ENSZ-ben foglalkoztak.

Október 25-én, az Egyesült Államok kormánya döntött arról, hogy szövetségeseivel egyetértésben kezdeményezi az ENSZ-ben a magyarországi helyzet megtárgyalását.

Október 27-én az USA, Nagy-Britannia és Franciaország – az utóbbi két állam kezdeti vonakodása⁵¹ ellenére – javasolta a magyarországi helyzet megvizsgálása céljából a BT összehívását.

47 Uo. 120. o.

48 Uo. 121. o.

49 Uo. 61. o.

50 Uo.

51 Franciaország és Nagy-Britannia „vonakodásának” legfőbb oka az volt, hogy október 22-e és 24-e között a franciaországi Sévres-ben megtartott angol-francia-izraeli titkos tárgyalásokon döntöttek arról, hogy Egyiptomot október 29-én megtámadják.

Október 28-án a BT napirendjére tűzte a magyar kérdést, de határozati javaslat hiányában döntés nem született. A világsajtóban a forradalom, a magyar események helyét október végétől a szuezi háború foglalta el.

A szovjet vezetés november 2-án és 3-án a csehszlovák, bolgár és jugoszláv vezetéssel folytatott tárgyalások után utasítást adott a támadás megkezdésére. A báb-kormány vezetését – jugoszláv javaslatra – a forradalmat 1956. november 1-jéig látszólag feltétel nélkül támogató Kádár Jánosra bízták.

1956. november 4-én megindult a mindent elsöprő katonai gépezet.

Moszkvai idő szerint 6, magyar idő szerint 4 órakor elhangzott a jelszó: „Mennydörgés” és ezzel megkezdődött a „Forgószél” fedőnevű hadművelet. A parancsban meghatározott objektumok elfoglalására kijelölt osztagok és a Különleges Hadtest kötelékébe tartozó hadosztályok fő erői – a főváros környékén települt felkelő erők egy részének ellenállását leküzdve – 5 órakor különböző irányokból betörték Budapestre. A 38. összefegyvernemi és a 8. gépesített hadsereg erői megkezdtek az ország megszállását.⁵²

A magyar honvédség alakulatai Budapesten csak egy helyen, a Jutadombnál fejtettek ki szervezett ellenállást. Az 51. légvédelmi tüzérsztyály alárendeltségébe tartozó két könnyű- és egy közepes lövegraj valamint egy honi légvédelmi tüzérúteg foglalt tüzelőállást, ezen a helyen.

November 4-én 10 órakor két harckocsiból, két páncélozott szállító járműből, három tehergépkocsiból és egy „Hudson” típusú személygépkocsiból álló szovjet oszlop érkezett a lövegállások elé a Soroksári úton. A lövegek tüzet nyitottak. Két harckocsit és a személygépkocsit kilőtték. A szovjet katonák és a teherautókon lévő magyar államvédelmi tisztek közül több mint tízen megsebesültek és 13-an életüket veszítették. A többiek elmenekültek.

4-én délután a Jutadombnál lévő lövegek egy része – állásváltás végrehajtása után – már a Határ útnál nyitott tüzet a szovjet csapatokra. Ekkor egy oldalkocsis motorkerékpárt lőttek ki. Az egyik szovjet harckocsi üzemanyagtartályát is találat érte, de a kigyulladt harckocsi el tudott menekülni.

A főváros másik részében, Kőbányán egy másik légvédelmi alakulat lövegei foglaltak tüzelőállást. Itt 4-én délután került sor az első összecsapásra. A járőrözést végrehajtó szovjet harckocsikra egy tizedes vezényelt tüzet. Négy harckocsiból egyet kilőtték, három kigyulladt és visszavonult. November 8-ig több alkalommal folytattak tűzharcot a szovjet harckocsikkal, de rálőttek egy helikopterre is.

A szovjet hadsereg nagy erejű támadását látva a Magyar Néphadsereg alakulatainak többsége meg sem kísérelte az ellenállást. A már november harmadikán körülzárt vidéki laktanyák egy részére a szovjet csapatok minden figyelmeztetés nélkül tüzet nyitottak, a magukat általában harc nélkül megadó alakulatokat lefegyverezték, szétkergették. A szovjet csapatok elfoglalták a repülőtereket és ellenőrzésük alá vonták a Budapestre és az osztrák határhoz vezető útvonalakat is.

A záhonyi 19. honi légvédelmi tüzérsztyály fegyvertelenül gyülekező katonáira is tüzet nyitottak a laktanyát körülzáró szovjet harckocsik. Öt fő meghalt, nyolc fő megsérült, 60 katonát elfogtak és a Szovjetunióba szállítottak. Voltak honvédelaku-

⁵² Malasenko: i. m. 3. rész 36–37. o.

latok, amelyek a helyőrségükben – például Nagyatádon, Székesfehérváron, Zalaegerszezen – védőállást foglaltak a szovjet csapatokkal szemben. Komolyabb összecsapásra azonban csak Dunapentelén, a légvédelmi tüzérezred állásainál került sor.

November 7-én 14 óra 30 perckor Dunapentelén szovjet csapatok visszaverésére készülő erők ellen megindult az általános támadás. 25 perces tűzcsapás után 8 MIG 17-es repülőgép támadta a harcot folytató légvédelmi ütegek állásait. A szovjetek nehéz aknavetőkkel és 122 mm-es tarackokkal lőtték a harckocsikkal körbefogott várost. 18 óra 30 perckor Dunapentele védelme összeomlott. A harcokban magyar részről meghalt 8, megsebesült 35 fő. Harcképtelenné vált 41 közepes- és könnyű légvédelmi löveg.

Kisebbségi összecsapások voltak Békéscsabán, Kaposvárott, Szegeden, Dunaöldváraon, Székesfehérvárott, Miskolcon, Szolnokon, Záhonyban, Veszprémben, illetve a környékükön.

Ahogy a Különleges Hadtest alárendeltségébe tartozó csapatok Budapest központi részeihez közeledtek, egyre nagyobb ellenállásba ütköztek. Így történt ez a Corvin mozi környékén, a központi telefonállomásnál, a Keleti pályaudvarnál, a királyi várnál és a Moszkva téren.

Konyev marsall a támadás megtorpanása miatt szükségesnek tartotta a hadtest megerősítését a 31. harckocsi hadosztály 100. harckocsiezredével és a 66. lövész gárdahadosztály kötelékébe tartozó 128. nehéz rohamlövegezzreddel, továbbá a 80. és 381. ejtőernyős deszantezreddekkkel, amelyek a 7. és a 31. légideszant hadosztály alárendeltjei voltak. A hadtest ezenkívül egy lövész-, egy gépesített és egy tüzérezredet, két nehézaknavető- és egy sorozatvető-dandárt kapott.⁵³

November 5-én egyes (magyar források szerint 7-én vagy 9-én) 13 órakor a szovjet csapatok 170 ágyúval és aknavetővel mért erős tűzcsapás után megkezdték a rohamot a Corvin mozi környékén lévő ellenállási góc felszámolása érdekében. Az épülettömböt harckocsikkal vették körül, amelyekkel az azokra veszélyes tüzesszököket elhallgattatták. A Kilián laktanyát is hamarosan elfoglalták. Estére – a magyar források szerint ez 7-én történt – a felkelők az ellenállást lényegében az egész városrészben beszüntették.⁵⁴

Óbudán, a Schmidt kastélynál több napos eredményes harc után a parancsnok – november 7-én – a csoport feloszlására kényszerült.

A 97. szovjet gépesített ezred alegységei Nagykovácsi térségében harcokban számolták fel Király Béla vezette Nemzetőrség erőit, melyek következtében 30 nemzetőr meghalt, 13 főt, a Nemzetőrség 3 autóját és néhány rádióállomását elfogták.

A csepeliek szervezett ellenállását a szovjet csapatok csak 10-én, más források szerint 11-én tudták megtörni.

Ezzel Budapesten és vidéken a forradalom erőinek szervezett fegyveres ellenállását leverték. A szovjet csapatok megszállták a fontosabb objektumokat, bevezették a járőrözést.

53 Malasenko: i. m. 3. rész. 37. o.

54 Uo.

A szovjet honvédelmi minisztérium veszteséglistája szerint a hadműveletben 7349 tiszt, 51 472 tiszthelyettes és sorkatona vett részt. A szovjet csapatok vesztesége 2260 fő volt, ebből 669 fő (85 tiszt, 584 tiszthelyettes és sorkatona) elesett, 51 fő (köztük 2 tiszt) eltűnt és 1540 megsebesült. Malasenko tábornok szerint az összes veszteség több mint felét még októberben, a kivonulást megelőzően szenvedte el a Különleges Hadtest.

A 7. és 31. légideszant gárdahadosztály állományából 85-en estek el, 12-en eltűntek, 265 sebesülés volt.

A technikai veszteség is nagy volt. A 33. gépesített gárdahadosztálynál Budapesten 14 harcokcsi és rohamlőveg, 9 páncélozott szállító harcjármű, 13 ágyú, 4 BM-13-as, 6 légvédelmi ágyú, 5 motorkerékpár semmisült meg. A harcok alatt a felkelők kezébe jutott 45 géppuska és 31 géppisztoly.

A „Forgószél” fedőnevű hadművelet végetért.⁵⁵

A forradalom alatt a Magyar Néphadsereg állományából – nem végleges adatok szerint – 185 fő életét vesztette és 137-en megsebesültek.

A forradalom leverése után a nyugati nagyhatalmak az október 24-i, első beavatkozás során alkalmazott taktikát választották. Nem hiányoztak tehát az éles hangú nyilatkozatok, de a támogatás kimerült a humanitárius segítségben és a magyar menekültek befogadásában.

„Szívünk mélyéig együtt érzünk a magyarokkal – jelentette ki november 14-én Eisenhower, a választási hadjáratból ismét győztesen kikerülő amerikai elnök-, és minden lehetőt megteszünk a szenvedők gyámolítására. Az Egyesült Államok kormánya azonban nem javasolja és soha nem is javasolhatta azt, hogy védtelen lakosság nyílt forradalmat kezdjen olyan hatalom ellen, amelyet legyőzni nem képes.”

November 5-én, amikor a forradalom leverése, a magyar hadsereg lefegyverzése be sem fejeződött, a Kádár János vezette bábkormányt, a „Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányt” támogató honvéd és belügyis tiszték utasítást kaptak a karhatalom megszervezésére, november 8-án pedig az október végén feloszlott Magyar Dolgozók Pártja helyett megalakított a Magyar Szocialista Munkáspárt vezetése és a Forradalmi Munkás-Paraszt kormány közös határozatot hozott a karhatalmi erők létrehozásáról.⁵⁶

Münnich Ferenc,⁵⁷ a fegyveres erők minisztere 1956. november 10-én a Rádióon keresztül felhívással fordult a Budapesten tartózkodó honvédtisztekhez, hogy jelentkezzenek a Petőfi Akadémián vagy a Zrínyi Akadémián.⁵⁸

Az akadémiákra bevonult tisztekből, pártmunkásokból, volt ÁVH-s és rendőrségi beosztottakból november 13-ig Budapesten három karhatalmi ezred alakult meg. A

55 *Malasenko*: i. m. 4. rész. Vojenno-iztoricseskij Zsurnál, 1994. 1. szám. 37. o.

56 *Szabó Árpád*: A Magyar Forradalmi Karhatalom. Budapest, 1976. 30. o.

57 Münnich Ferenc (1886–1967) jogász, kommunista politikus. A Szovjetunióban emigráns, részt vett a spanyol polgárháborúban. 1945 után budapesti rendőrfőkapitány, majd diplomata. 1956-ban a második Nagy Imre Kormány belügyminisztere. 1956. november 4-től a szolnoki Kádár kormány elnökhelyettese, a fegyveres erők minisztere. 1957–65 között az MSzMP PB tagja 1958–61 között a Minisztertanács elnöke. 1961–65 között államminiszter.

58 HL HM Titkárság Iratai, 1957/T. 88. ő. e. 1. fond.

Belügyminisztérium rendőr karhatalmi ezrede 1956. decemberében állt fel.⁵⁹ November 27-ére az ország valamennyi megyéjében megalakultak a karhatalmi zászlóaljok.

A hadseregnek – és így a karhatalomnak is – csak azok a tisztek maradhattak, lehetek a tagjai, akik aláírták az Elnöki Tanács által 1956. november 10-én kibocsátott Tiszti Nyilatkozatot⁶⁰. Ebben a nyilatkozatban többek között az olvasható, hogy Magyarországon 1956 októberében „...nagy mértékű hazafias népmozgalom indult meg a szocialista demokrácia kiszélesítéséért, a Rákosi–Gerő klikk által elkövetett súlyos hibák kijavításáért, a nemzeti függetlenség és szuverenitás biztosításáért.

Ezeknek a követeléseknek a jogosságát elismerem, ezeket magam is támogatom. ... A helyzet tisztázását nagymértékben megnehezítette a Nagy Imre kormány gyengesége és határozatlansága. E politika következtében néphadseregünkben is meglazult a katonai fegyelem. Ezek után népünk az a súlyos veszély fenyegette, hogy az ellenforradalmi erők felülkerekednek, visszaadják a gyárakat a tőkésnek, a földet a nagybirtokosoknak, megdöntik hazánkban a nép hatalmát.

Kijelentem, hogy feltétel nélkül csatlakozom az 1956. november 4-én megalakult Forradalmi Munkás-Paraszt Kormányhoz. ...Egyetértek azzal, hogy ... szükséges volt kérni a baráti Szovjetuniót, illetve a szövetséges szovjet hadsereg segítségét, ...kijelentem, hogy a Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány intézkedéseit magamra nézve feltétel nélkül kötelezőnek elismerem és a katonai eskühöz híven, a katonai parancsnak öntudatosan alávetem magam...⁶¹ Ezt a nyilatkozatot a tisztikar 75-80 %-a aláírta. Bár a szovjet csapatok behívása szükségességének elismerése a tisztikar többségének önértetét sértette, a forradalmi retorika megtette a hatását. Voltak azonban olyan tisztek is, akik bár aláírták a nyilatkozatot, ám később a megtorlás kegyetlensége miatt, a sortűzek és gyilkosságok hatására, leszerelésüket kérték.

A karhatalom Budapesten és vidéken december elején kezdte meg a feladatait – a forradalom erői utóvédharcainak megtörése, a munkástanácsok tevékenységének korlátozása, a forradalom résztvevőivel szemben indított megtorlás – végrehajtását. Budapesten és több vidéki nagyvárosban, településen – Tatabányán, Salgótarjánban, Miskolcon, Pécsen, Gyomán, Zalaegerszegen, Egerben stb. – végrehajtott akcióik következtében a védtelen polgári lakosságból közel százan veszítették életüket.

A forradalmat követő hónapokban a lefegyverzett, szétkergetett, majd a megtorlás szolgálatába állított hadsereg sorai nehezen rendeződtek. A honvédség létszáma 1957 január végén (16 776 tiszt, 7171 tiszthelyettes, 19 139 honvéd, összesen 43 086 fő) a forradalom előtti katonalétszám 36 %-a volt. A hadsereg állományából ekkor a Budapesten lévő karhatalmi egységekben 4450, a vidéken lévő karhatalmi alegységekben 5910, összesen 10 360 fő teljesített szolgálatot.⁶² Több átszervezés után az Elnöki Tanács 1957. április 30-án oszlatta fel a honvéd karhatalmat. A Budapesten lévő karhatalmi ezredek maradványaiból megalakult „Forradalmi Honvéd Tiszti Ezred” 1957. december 20-án szüntette be tevékenységét.

59 Szabó Árpád: i. m. 41. o.

60 Horváth Miklós: 1956 – Katonai kronológia. Budapest, 1993. 133. o.

61 Uo. 133. o.

62 HL 57/T/31/51/394. o.

A forradalom leverése után első alkalommal 1957 május elején hívtak be újoncokat és május 8-án a Magyar Néphadseregben megkezdődött a „béke-kiképzés.”

A hadsereg erői részt vettek a lakosság elleni megtorló akciókban, de a megtorlás a katonákat is érintette. Hathatósan közreműködtek ebben a katonai igazságügyi szervek, a katonai ügyészségek és bíróságok.

A katonai bíróságok 1956 novemberére és 1958. december 31-e között 5174 terhelt ellen 2887 ügyben jártak el és 3608 elmarasztaló ítéletet hoztak,⁶³ melyből az „ellenforradalommal kapcsolatos bűntettek” miatt elítéltek száma „rendes” eljárás során 1216, „gyorsított” eljárással 379, összesen 1595 fő volt. Ugyanezen időszak alatt a polgári büntetőbíróságok „rendes” eljárással 14 248, „gyorsított” eljárással 955, összesen 15203 ítéletet hoztak.⁶⁴ A vizsgált időszakban, „ellenforradalmi bűntettekért” a katonai bíróságok 113, a polgári büntető bíróságok 93 főt ítéltek halálra. Az ítéletet 169 főn – a katonai bíróságok 88, a polgári bíróságok 81, összesen 169 főn hajtották végre.⁶⁵

Összességében a katonai bíróságok 1956 novemberétől 1963. december 31-ig 10 946 ügyben, 15 645 terhelt ellen jártak el és 12 178 elmarasztaló ítéletet hoztak. Ezen időszak alatt a hadsereg tagjai közül 4879 főt (ebből, „népköztársaság” elleni bűntettek elkövetésének indokával 570 főt) ítéltek el. A forradalomban való részvételért 540 főt ítéltek hosszabb-rövidebb börtönbüntetésre és a jogerőssé vált halálos ítéletet 30 főn hajtották végre.⁶⁶ A legújabb kutatások szerint csak forradalmi cselekményekért 188 főt végeztek ki.⁶⁷

A katonai bíróságok a vizsgált időszakban „népköztársaság valamint államhatalom és államigazgatás elleni” bűntettek elkövetésének indokával – nem végleges adatok szerint – 2765 ítéletet hoztak.⁶⁸

Az 1956-os forradalom és szabadságharc története kutatása még korántsem fejeződött be. Ez az írás már csak a terjedelme miatt sem törekedhetett a már megismert adatok hiánytalan közreadására. A kutatómunka folytatódik.

63 HL Az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályának iratai. 1957–1963.

64 Iratok az igazságszolgáltatás történetéből. Budapest, 1992, (Szerkesztette: *Zimmer Tibor*) 652. o.

65 Uo. 654. o.

66 HL Az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályának iratai. 1957–1963.

67 *Szakolczai Attila*: A forradalmat követő megtorlás során kivégzettekéről. Beszámoló – Évkönyv 1994. 1956-os Intézet, Budapest, 1994. 244. o.

68 HL Az Igazságügyi Minisztérium Katonai Főosztályának Iratai 1957–1963.

Miklós Horváth

THE HUNGARIAN PEOPLE'S ARMY AND 1956

Details from the Military History of the 1956 Revolution

Summary

Before treating the events of the revolution the study surveys the pre-revolution state of the Hungarian army; analyzes its characteristics and preparedness together with the initial lack of information and irresoluteness of the high command. As a consequence of the contradictory orders of the Ministry of Home Defence and the General Staff the standpoint of the army remained undecided all the while: in the lack of firm leadership the divided effectives could not become active parts of the events. Finally the study deals with the military intervention and treats the plans and strategy of the Soviet military leadership, shows the operations and commemorates the post-revolutionary retorsions.

Miklós Horváth

L'ARMÉE POPULAIRE HONGROISE ET LA RÉVOLUTION DE 1956

Précisions sur l'histoire militaire de la révolution de 1956

Résumé

L'essai, avant l'exposition des événements de la révolution, jette un coup d'oeil sur l'état, les caractéristique et la capacités de l'armée hongroise avant la révolution. L'étude analyse dans le détail la manque d'orientation initiale, puis l'indécision du haut commandement militaire. En conséquence des ordres discordants du Ministère de la Défense et de l'état-major, la position de l'armée est restée contradictoire jusqu'à la fin, et l'effectif divisé, n'étant pas dirigé, ne pouvait pas devenir un participant actif des événements. Lors de la présentation l'essai traite les intentions, la stratégie de la direction militaire soviétique, ainsi que les mouvements des troupes, et les répressions d'après la révolution.

Miklós Horváth

DIE UNGARISCHE VOLKSARMEE IN DER REVOLUTION VON 1956

Kapitel aus der militärgeschichte der revolution

Resümee

Vor der Behandlung der Ereignisse der Revolution bietet der Aufsatz einen Überblick über die Zustände in der Ungarischen Volksarmee, ihre Charakteristika sowie ihr Kriegspotential vor der Revolution. Der anfängliche Mangel an Informationen und die darauffolgende Unentschlossenheit der höchsten ungarischen Militärführung werden aus führlich dargestellt. Infolge der einander widersprechenden Befehle des Ministeriums für Landesverteidigung bzw. des Generalstabs blieb die Stellungnahme die Volksarmee während der ganzen Revolution widerspruchsvoll, mangels einer einheitlichen Führung konnte sich das geteilte Offizierkorps an den Ereignissen nicht tatkräftig beteiligen. Bei der Darstellung der Intervention geht der Autor auf die Intentionen, die Strategie der sowjetischen Militärführung und sowie auf die Truppenbewegungen ein und stellt auch die Vergeltungen nach der Revolution dar.

Миклош Хорват

ВЕНГЕРСКАЯ НАРОДНАЯ АРМИЯ И РЕВОЛЮЦИЯ 1956 ГОДА

Детали из военной истории революции 1956 года

Резюме

Автор статьи, прежде, чем начать разлагать события революции, дает обзор состояния Венгерской Народной армии, предшествующего революции. Он подробно анализирует первоначальную неосведомленность высшего военного руководства, показывает его нерешительность. Вследствие противоречивых приказов Министерства обороны и Генерального штаба позиция военнослужащих до самого конца остается противоречивой. Разделенный разногласиями личный состав, вследствие отсутствия руководства, не смог стать действенным участником революционных событий. В ходе показа интервенции исследователь анализирует намерения советского военного руководства, его стратегию, передвижения войск и описывает также репрессии, осуществленные после революции.